

Lang kreyòl egziste sou tout kontinan, eksepte an Ewòp. Men, ki kote mo "kreyòl la" soti? Ki sa li deziyen? Ki patikilye ak kiryozyite lang sa a ki fèt nan kontak ant kolon Ewopeyen yo ak depòte Afriken ak Azyatik yo, esklav nan Karayib la, Lwizyana, oswa menm nan Oseyan Endyen an? Dechifre yon fenomèn lengwistik ki gen anpil enpòtans.

Ki orijin kreyòl?

Kreyòl parèt nan kontèks komès esklav la soti nan 16yèm rive nan 19yèm syèk la. Etimolojikman, mo « kreyòl » soti nan kriollo Panyòl la, yon mo li menm ki soti nan krioulou Pòtigè, ki vle di « sèvitè manje nan kay ». An Frans, tèm nan soti nan kriare Latin nan (manje, ogmante). Se poutèt sa istorikman li kalifye nenpòt moun « leve soti vivan sou sit », « ki soti nan peyi a ». Se poutèt sa, mo sa a te okòmansman itilize pou deziyen « timoun blan ki fèt ak leve soti vivan nan koloni lòt bò dlo, tankou popilasyon nwa a (pwolonje nan bèt ak objè) ak lang yo ».

Nan lengwistik, yon lang kreyòl se yon lang ki vin natif natal nan yon sosyete, e ki, pou kèk espesyalis, orijinèlman soti nan yon pidgin. Men, ki sa ki yon pidgin? Li se yon lang machin senplifye, ki te kreye sou yon lang debaz, trè souvan Ewopeyen an (angle, franse, panyòl, Pòtigè, Olandè). Gen kèk sijere ke yon pidgin ka vin yon kreyòl toutotan yon jenerasyon sèvi ak li kòm lang manman yo. Gen lòt ki fè diferans ant pidgin (aparasyon pou kominike ak komès) ak kreyòl (aparans nan koloni pou sèvi entèraksyon ant kolon ak esklav, answit ant popilasyon sèvil). Nan sosyolengwistik, nou pale de bazilect, sa vle di yon varyete lang ki lwen lang debaz li (akrolect) men ki coexist nan yon kontinyèl. Bazilktasyon t ap soti nan distenksyon pwogresif kreyòl kolon blan yo pale ak dyalèk popilasyon sèvil yo.

Li komen tou pou itilize tèm « pidgin » pou bay non lang ki sòti nan lang angle; ak tèm « kreyòl » pou lang ki sòti nan franse.

An referans sitou a komès esklav, kreyòl se esansyèlman rezilta melanje diferan lang ak objektif pou yo kapab kominike, pou jwenn yon lang komen ant de moun ki gen orijin diferan:

- Konprann youn ak lòt ant mèt (Ewopeyen) ak esklav (sitou Afriken).
- Echanj ant de esklav ki soti nan de peyi diferan.
- Devlope yon sistèm kominikasyon yo nan lòd yo siviv, oswa menm reziste.
- Rekonèt tèt ou kòm yon pati entegral nan menm espas jeyografik la pa yon lang komen.

Karakteristik kreyòl yo

Yon lang kreyòl se yon lang ki devlope apati senplifikasyon yon lang debaz ak melanje lang ki deja egziste, se poutèt sa gen diferan lang kreyòl. Kreyòl diferan de yon lang ibrid, paske li gen tandans sistematize gramè/yo eritye, tankou eliminasyon iregilarite yo.

Soti nan apwoksimasyon rive nan entèpretasyon, estrateji afektasyon yo te transfòme lang debaz la, lang oral blan yo, nan yon lòt lang otonòm: yon kreyòl. Se yon lang okòmansman oral. Premye ekriti yo gen rapò ak Krisyanism fenomèn lengwistik konplèks, li chita nan senplifikasyon ant yon lang Ewopeyen an ak youn oswa plizyè lang Afriken, ak yon melanj fonetik, mòfolojik, sentaks oswa leksik. Kreyòl prezante tèt li kòm yon lang "prete ak adapte", li fòme nan kontak ak lang pou fòme yon nouvo, lye ak teritwa a ak sosyete lojman. Menm jan ak nenpòt lang ki travèse laj yo, se yon lang ki gen "mitasyon": gwo enfliyans nan lang Afriken yo jiskaske abolisyon esklavaj la, anrichisman leksik depi 19yèm syèk la ak travay sou kontra, reappropriasyon lokal ak depatmantalizasyon oswa endepandans zile a. teritwa yo itilize lang sa a...

Kreyòl pa t disparèt ak abolisyon esklavaj la, e jodi a sèvi kòm lang manman anpil timoun ak lang machin pou popilasyon ki vin endijèn. Kounye a, lang kreyòl la idantifye kòm yon lang ki asosye ak dyalèk popilasyon zile nwa yo. Kreyòl ki pi pale a se kreyòl ayisyen ki gen 13 milyon moun ki pale.

Men yon lis kreyòl ki pa konplè sou latè: (sous Wikipedia)

ANGLE BAZE LEXIK

Kreyòl Awayi
Kreyòl Jamayiken
Kreyòl Liberyen
Krio nan Syera Leòn
Ostralyen Kriol
Sranan (Kreyòl Sirinam)
Nijeryen Pidgin

PANYÒL KI BAZE LEXIK

Chavacano (Filipin)
Palenquero (Kolonbi)
Habla Kongo (klasifikasyon ki pa konsantman)

FRANSE LEXIK BAZE

Kreyòl franse nan Amerik: Ayisyen, Gwadeloupyen, Martiniken, Giyanè
Kreyòl franse ki soti nan Oseyan Endyen: Renyonè, Morisyen, Sesel
Kreyòl franse nan Oseyan Pasifik la: tayo (Nouvo Caledonia)

KI BAZE LEXIK PÒTIGÈ

Kreyòl Gine-Bissau (Gine-Bissau ak Casamance)

Kreyòl Cape Verde (kriolu, kriol)

Entèkonpreyansyon ant kreyòl franse

Èske yon Matinik kominike ak yon Renyonèz, an kreyòl, san difikilte? Li ka fasil pou kwè ke kreyòl franse tout sanble menm, men sa a se yon erè ki asosye ak konpare dosye ekri. Kòm yon rapèl, lang kreyòl yo te konstwi baze sou migrasyon (esklav ak kolon). Malgre ke yo gen karakteristik komen, yo menm tou yo chak gen espesifikasyon pwòp yo. Franse ki te vin tabli nan koloni yo te soti sitou nan pwovens yo, yo te konn sèvi ak yon lang pa yo, epi yo te lwen estanda franse Tribinal la nan epòk sa a. Esklav yo, bò kote pa yo, te nan diferan orijin: Afriken yo te plase pou rantre nan Zantiy yo jeneralman te soti nan Afrik Lwès, alòske moun ki te voye nan Oseyan Endyen an te pito soti nan Afrik lès, answit Madagascar ak Azi (Lend, Lachin).

Entèkonpreyansyon ant Kreyòl Zantiy yo ak sa ki nan Oseyan Endyen an se poutèt sa trè limite, menm si li sanble fèmen sou papye. Evolisyon lang kreyòl la sou tan se akòz diferans lengwistik tou.

Diferans ant kreyòl franse ki baze sou leksik

Kreyòl franse Kreyòl ayisyen Kreyòl Gwadeloup Kreyòl Guyane Kreyòl Matinik Kreyòl Renyonè
me, I mwen, mwen menm mwen, an Mo mwen, man mwin, moin, mi, amwin, amoin
you, you ou, ou menm ou, vou to, ou ou, wou, ou menm ou, twe, toué, atwé, atoué, ti, vou, vi,
i, she li, li menm i, li i, li li, i, li menm li, lu, ali, alu
we nou, nou menm nou Nou nou, nou menm nou, ni, naked
vous nou, nou menm zòt Zòt zot, zot menm zot, ou, vi et vou (politeness)
them, they, they yo, yo menm yo Yé yo, yo menm Azot, banna, bann-la, zot, zot-toute
water Dlo dlo, agwé dilo, d'lo (short form) dlo dolo, delo, dlo
tè tè, latè(-a) latè latè(-a) latè tèr
sky syèl (the), lesiel syèl syèl-a syel syèl, siel
jou Jou jou Jou jou zour, jou
manjé manjé manjé manjé manzé, manjé
woman fanm, dam, madanm fanm fanm, man, madanm fanm, madanm, machè fanm, madanm
man nonm, nèg, métyé/misyé boug, nonm boug, mouche, wonm boug, nonm, misyé, neg boug,
bononm, zonm, messié/missié
dife Dife dife Dife dife dofé, dfé
grand gran gwan, grand gran gran gran
night night (the sound t) night (the sound t) night (the sound t), soukou night (the sound t),
nwèssè nwit, night (the sound t), fenoir
little ti, piti, toupiti ti, piti, toupiti, toupiti piti, ti, toupiti ti, piti, pitit ti, piti
Kreyòl pa gen okenn kilti endijèn men malgre gwo resanblans, lè de moun ki pale kreyòl, ki gen
orijin jeyografik plis oswa mwens pwoche, kominike youn ak lòt, aksan an, entonasyon an, yon

kantite tèm enkonni plis oswa mwens enpòtan, sèten eleman gramatikal ak vire sentaktik. nan fraz ka anpeche konpreyansyon.

Sepandan, kreyòl yo gen orijin komen ak yon istwa sengilye.

Pawòl ki pote memwa

Gen kèk kreyòl ki disparèt jodi a anba eprèw tan, emansipasyon moun ak teritwa yo ak endepandans peyi yo. Sepandan, kreyòl la vin tounen yon lang ofisyèl nan sèten peyi, tankou Sesel oswa Ayiti. An Frans, misyon akademik "Mastering languages", ki te pwononse an 1999-2000 an favè entwodiksyon kreyòl la nan divès nivo edikasyon, ranfòse pa lwa 13 desanm 2000 la, se inisyatif k ap defann aprantisaj lang rejyonal, kidonk kreyòl. lang (sitou nan jadendanfan). Anpil kreyòl ap goumen pou konsève aprantisaj ak difizyon kreyòl la. Eske lang kreyòl pa pèmèt nou konsève yon tras Istwa? Pa bliye endijibl la atravè mo ki pote memwa.